Руки в нього геть затерпли, але він знову й знову підносив зубило та киянку. Він уже майже скінчив; ще кілька літер — і напис, глибоко вирізаний у товщі твердого граніту, буде завершено. Ось він упорався з останньою вразою й, обережно поклавши інструменти на долівку печери, нарешті випростався. Гордовито втерши піт з давно немитого, неголеного обличчя, прочитав те, що вибив на стіні:

Я ВСТАВ ІЗ МУЛУ ЦІЄЇ ПЛАНЕТИ. ГОЛИЙ, БЕЗЗАХИСНИЙ, Я ВИРОБИВ НАЧИННЯ. Я БУДУВАВ І РУЙНУВАВ, СТВОРЮВАВ І НИЩИВ. Я ВИТВОРИВ РЕЧІ, ВЕЛИЧНІШІ ЗА МЕНЕ САМОГО, І ВОНИ ВИНИЩИЛИ МЕНЕ.

МОЄ ІМ'Я — ЛЮДИНА, І ЦЕ — МІЙ ОСТАННІЙ ВИТВІР.

Він усміхнувся. Написано добре. Можливо, не вершина письменства, але — належна данина людському родові, віддана останнім із людей. Він глянув на інструменти, які лежали біля ніг, і, зваживши, що вони більше не потрібні, розчинив їх у повітрі. Тоді, зголоднілий після тривалої праці, сів навпочіпки серед каміння в кутку печери й сотворив собі обід. Якусь хвилину тупо дивився на їжу, пригадуючи, чого ж тут бракує; і раптом, збентежений, створив стіл та стілець, а з ними тарілки й інший посуд. Було ніяково — знову про них забув.

Хоча поспішати було нікуди, їв він поквапно, відзначаючи дивний факт: коли не думаєш ні про що конкретне, то мимохіть створюєш біфштекс, картопляне чи горохове пюре, хліб і морозиво. За звичкою, зважив він. Поївши, примусив зникнути рештки їжі, а з ними весь посуд і стіл. Стілець залишив і, сівши на нього, став задумливо вдивлятись у письмена на стіні. Чудові слова, подумав він, тільки ж жодна людина, крім мене, ніколи їх не прочитає.

Він, з усією певністю,— остання людина, що зосталась на Землі. Війна давно завершилась. І завершено її було з тією ретельністю, на яку здатна тільки людина. В цій війні не було нейтралів, не було політики

неприєднання. Всі опинились по один бік або по другий. Мікроби, гази, радіація вкрили Землю суціль. З перших днів цієї війни яка-небудь нова всепереможна секретна зброя з одноманітною послідовністю змінювала іншу всепереможну... І навіть після того, як остання рука натиснула останню кнопку, автоматично запущені й автоматично керовані бомби все одно продовжували сікти нещасну Землю. Вона від полюса до полюса перетворилась на безмежне звалище, в якому не лишилося вже жодної живої істоти, рослини чи тварини.

Він довго споглядав війну іззовні. Дочекався, поки впевнивсь остаточно, що бомби на Землю більше не падають, і тільки тоді приземлився.

"Ти в нас таки розумник",— з гіркотою подумав він, виглянувши з печери на вкриту неначе потоками застиглої лави рівнину, на якій спочивала його ракета, і на безладдя гір, що замикали рівнину.

"Ти — зрадник, але кого це тепер обходить?"

Він служив у чині капітана в системі ракетної оборони Західної півкулі. Вже на другий день війни зрозумів, до чого воно йдеться, і, напакувавши в крейсерську ракету консервованого повітря, їжі та води, втік. Серед загального розору й руїни його, напевне, ніхто й не шукатиме — так він гадав; а через кілька днів було вже й нікому шукати. Він упровадив свою потужну ракету на затемнений бік Місяця й став чекати. Війна тривала 12 днів — йому здалося, що 14,— але він змушений був чекати ще близько шести місяців, доки перестали літати автоматичні реактивні снаряди. Тільки тоді наважився приземлитись.

І переконався, що вцілів лиш він один...

Він сподівався, що знайдуться й інші, хто втямив, яка згубна марнота вся та катавасія, що вони теж навантажать ракети всім необхідним і позлітаються на темний бік Місяця. Але їм, мабуть, не вистачило часу,

навіть якщо було таке бажання. Він мав надію, що десь, може, є гурти вцілілих, але не знайшов жодного. Надто вже безкомпромісною обернулась війна.

Повернення на Землю могло б скінчитися фатально і для нього, тому що саме повітря було геть затруєне. Він це злегковажив, але нічого, лишився живий. Схоже на те, що він має імунітет до різних мікроорганізмів, ба навіть до радіації. А може, то один із проявів його новознайденої могутності? Без сумніву, йому допомагало і те й те, коли літав у своїй ракеті по всій Землі, від одного зруйнованого міста до іншого, над понівеченими рівнинами й долинами, над випаленими горами. Ніде не знайшов життя, зате дещо відкрив для себе.

Він може творити. Ця здатність виявилася в нього на третій день після повернення на Землю. Серед нагромаджень оплавленого каміння та металу його раптом оповила тоскна мрія про деревце; і деревце з'явилось. До пізньої ночі він пробував знову і знову й переконався, що спроможний створити все, що коли-небудь бачив або чув.

Предмети, що їх він знав краще, кращими й виходили. Речі, відомі йому лише з книжок чи розмов,— наприклад палаци,— з'являлися якимись кривобокими, розвезеними. Правда, він міг додати їм досконалості, розумовим зусиллям виправляючи ті чи інші деталі. Все, що він створював, мало три виміри. Навіть їжа мала смак їжі й, здається, добре живила його. Засинаючи, він геть забував про свої витвори, але коли прокидався, вони були на тому самому місці. Він міг також і винищувати. Досить зосередитись думкою, і предмет, який він створив, щезне. Чим більший предмет, тим більше потрібно часу на його знищення.

Те, що зроблено не ним,— долина й гори, — він би теж міг винищити, але то була б довга справа. Схоже, йому легше впоратися з тим, що сотворив сам. Він здатний був творити пташок і маленьких тварин чи щось схоже на пташок та маленьких тварин.

Але жодного разу не пробував створити людську істоту.

Він не науковець — він космічний пілот. Він має туманне уявлення про атомну будову світу і практично нічого не тямить у генетиці. Він гадав, що це просто десь відбулись якісь зміни — може, у його власній гемолімфі, а може, у мозку, а може, у самій Землі. Втім, причини не так уже й непокоїли його. Це — факт, і він його прийняв як факт, от і все.

Він знову задивився на свою пам'ятку. Щось у ній його занепокоїло.

Звичайно, він міг би не вирізьблювати її, а просто сотворити, але ж не відомо, чи збережуться витворені ним речі після його смерті. На вигляд вони он які стійкі, але коли він сам перетвориться у прах — може, розсиплються й вони? Тож він обрав компромісний шлях. Створив зубило та киянку, а гранітну стіну вибрав натуральну — всередині печери, де різьбленому написові не могли зашкодити ніякі стихії. Біля тієї стіни він провів багато-багато годин: там спав, там і їв.

Звідси, від печери, йому було добре видно ракету, що самотньо стирчала серед випаленої рівнини. Він аж ніяк не квапився повертатись до свого корабля. Різьблення забрало в нього шість днів, зате літери закарбувалися в скелі глибоко — на віки.

Думка, що глухо непокоїла його, коли він дивився на сіру гранітну стіну, кінець кінцем виринула на поверхню. Єдині, хто зможе колись прочитати напис, то майбутні гості з космосу. Як вони розшифрують текст? Він сердито скинув очима на письмена. Треба було б виконати їх у вигляді символів. Але яких? Математичних? Мабуть, так — але що математичні символи можуть повідати про Людину? І звідки в нього певність, що вони взагалі знайдуть цю печеру? І яка користь від таких письмен, коли всю історію Людини виписано на обличчі планети, перетвореному, на будь-чий погляд, на обгорілу скорину? Він уже жорстоко картав себе за ту дурість — згаяв цілих шість днів на

карбування нікому не потрібної писанини. Уже ладен був, либонь, і знищити письмена, коли зачув від входу до печери чиїсь кроки.

Він зірвався на ноги, мало не звалivши стілець.

До нього наближалась дівчина. Він заморгав очима, але вона не зникла — висока, темноволоса дівчина, вбрана тільки в один шмат подертої, замизканої ковдри.

— Привіт,— сказала дівчина. — Я чула, як ти гупаєш молотком, ще звідти, з долини.

Він машинально підсунув їй стільця й витворив ще одного — для себе. Перш ніж сісти, вона обережно спробувала стілець на стійкість.

— Я бачила, як ти це робиш,— сказала вона, — але досі не можу повірити. Дзеркальне відображення?

— Ні,— невпевнено промимрив він. — Я їх творю. Тобто я маю силу... Зачекай хвилинку! Як ти тут опинилась? — Він питав її, а сам гарячково перебирав і відкидав можливі відповіді. Ховалася в печері? Чи десь у горах? Ні, тут можливий тільки один спосіб...

— Хлопче, та я ж була у твоїй ракеті! — Вона відкинулась на бильце стільця й обхопила руками коліно. — Коли ти завантажив свій крейсер, мене осяйнуло — він же збирається дати драла! А мені вже до смерті обридло по 18 годин на день напаковувати снаряди, тож я й шмигнула в ракету, сховалася зайцем. А ще хтось урятувався?

— Ні. А чому ж я тебе не помітив? — Він дивився на гарну, хай і обідрану дівчину, а в мозку у нього визрівав невиразний здогад. Він простягнув руку й торкнув її за плече. Вона не відсахнулась, але на вродливому обличчі з'явилась гримаса досади.

— Я — справжня,— гостро озвалась вона. — Ти мав би бачити мене раніше на базі. Не пригадуєш?

Він спробував повернутися думкою в ті часи, коли ще існувала база — здається, відтоді минуло уже кілька сторіч. Там напевне була якась темноволоса дівчина, тільки вона зовсім не звертала на нього уваги.

— Через кілька годин, як твоя ракета злетіла, я подумала, що замерзну на смерть або щонайменше впаду в кому. До чого ж поганюча система опалення у тій таратайці! — Її аж пересмикнуло, коли вона згадала той холод.

— Мабуть, тобі просто не вистачало кисню,—пояснив він. — Адже в ракеті огрівається й вентилюється тільки пілотський відсік. Коли потрібно, всі припаси до кабіни подає спеціальний пристрій.

— Добре, що ти мене тоді не помітив,— засміялась вона. — Б'юся об заклад, ти просто б жахнувся, побачивши таку потвору — напівмертву, всю вкриту памороззю. Отака собі спляча красуня! А точніше, змерзла... І воскресла лиш тоді, як ти відкрив усі перегородки між відсіками. Словом, тут ціла історія. Слухай, це ж тривало не один день. Як же ти мене не помітив?

— Та, здається, ні разу не заходив у корму,— замислено сказав він. — А й справді, не було потреби, мені всього було досить. От потіха, я пригадую, як відкрив усі перегородки, але не пам'ятаю...

— А що це? — спитала вона, окинувши оком настінні письмена.

— По-моєму, це наче пам'ятник, якого я...

— А хто це прочитає? — урвала вона його слушним запитанням.

— Ой, либонь, ніхто. Взагалі, то безглузда ідея. — Він утупив пильний погляд у напис, і за хвилину гранітна стіна стала геть чиста. — А все-таки я досі не збагну — як це: ти тут, жива,— спантеличено промимрив він.

— А от так — я тут і все... Не можу зрозуміти, як ти це робиш,— показала вона на стілець і на стіну,— але сприймаю як реальність, що ти це можеш. Чому ж ти сприймаєш як нереальність, що я тут, жива?

— Ти зрозумій мене правильно,— сказав чоловік. — Я дуже сильно жадав товариства, а надто жіночого товариства. Так, так!.. Ану відвернися на хвильку.

Вона здивовано глянула на нього, але підкорилась. Він швиденько знищив щетину в себе на обличчі, потім витворив пару чистих випрасуваних штанів, а також сорочку. Скинувши подертий комбінезон, натягнув нові штани й знищив старе дрантя. Тоді, схаменувшись, створив гребінця й розчесав собі сплутане каштанове волосся.

— Все, як треба,— задоволено мугикнув він. — Тепер можеш повернутись.

— Непогано,— посміхнулась вона, оглянувши його з голови до ніг. — Дай-но й мені гребінець — і чи не будеш такий ласкавий зробити й мені теж якусь одіж? Розмір 12, але уважай, що в одних місцях має бути щільніше, а в інших вільніше.

Тільки з третьої спроби він створив нормальну сукню — він навіть і не уявляв собі, наскільки оманливими можуть бути обриси жіночого тіла,— а потім зробив для неї золотаві черевички на високих підборах.

— Трошки тіснуваті,— сказала вона, взувши їх,— і не дуже практичні, якщо ходити не по тротуарах. Але я дуже тобі вдячна. Ці твої фокуси якраз до речі — можна не турбуватись і про різдвяні дарунки. — Її темне

волосся сяяло під промінням полуденного сонця, і вся вона виглядала такою привабливою, теплою — людина, та й годі!

— Ану подивись — може, й ти здатна творити,— попросив він, охоплений бажанням поділитися з нею тією змогою, якої сам трохи страхався.

— Я вже пробувала,— мовила вона. — Безнадійна справа. І тут усе тільки вам, чоловікам.

Він спохмурнів.

— Тоді як я можу бути абсолютно певний, що ти — справжня?

— Ти знову своєї! Хіба пам'ятаєш, як мене створював, володарю? — глузливо спитала вона, нахиляючись, щоб послабити ремінець на черевичку.

— Я ж стільки мріяв — про жінку... — похмуро проказав він. — А що, як я витворив тебе уві сні? Чому, власне, моє підсвідоме мислення не може мати такої ж сили, як свідоме? Маючи твій образ як певне тло, я міг би видобути з власної пам'яті для тебе все-все. Тоді ти вийшла б надзвичайно правдоподібною. А якби тебе насправді витворила моя підсвідомість, то вона напевне виробила б таке, чого моя свідома думка ніколи й не відала.

— Ти просто кумедник!

— Тому що коли б моя свідомість це відала,— невблаганно вів він своєї,— то вона б заперечила твоє існування. А все твоє призначення як витвору моєї підсвідомості полягало б лише в тому, щоб утримувати мене в невіданні. Щоб довести за допомогою всіх твоїх чар, за допомогою самої логіки, що ти...

— Ну, якщо в тебе такий досконалий мозок, тоді давай поглянемо, як ти створиш жінку! — Вона склала руки на грудях і, відкинувшись на бильце стільця, коротко й рішуче кивнула головою.

— Гаразд. — Він уперся очима в стінку печери. За мить почала утворюватися жінка. Обриси її спочатку були хибні — одна рука закоротка, ноги надто довгі... Ще більше зосередившись, він спромігся трошки виправити пропорції свого утвору. Але очі жінки дивилися під неоднаковим кутом; плечі та спина були похилі й викривлені. Він сотворив лиш оболонку — без мозку і внутрішніх органів, якийсь автомат. Звелів їй сказати щось, але з безформних уст долинуло лиш невиразне булькання; він-бо не дав цьому створінню мовного апарата. Він аж затремтів з огиди й мерщій знищив ту страхітливу мару, промовив утомлено:

— Ні, я не скульптор. І не Бог...

— А я рада, що ти врешті це второпав.

— Це ще не доказ,— вперто хилив він на своє,— що ти — справжня. Я не знаю, на що здатна моя підсвідомість.

— Зроби краще що-небудь для мене,— раптом попросила вона. — Несила мені більше слухати ці дурниці.

"Справді, я таки її ображаю,— подумав він. — Єдина, крім мене, людина на Землі, а я їй краю душу". Він кивнув згідливо, взяв її за руку й вивів з печери. На широкій рівнині, що розляглася внизу, він сотворив місто. Недавно він уже робив таку спробу, і тепер у нього вийшло вправніше. Місто, що наче зійшло з якихось картинок чи, може, втілилося з його дитячих вражень від "Тисячі й одної ночі", постало перед ними у всьому казковому різнобарв'ї. Чорні, білі та рожеві будинки, тепле сяйво криваво-червоних мурів, брами з чорного дерева, облямовані срібним візерунком. На високих багряно-золотих вежах ясніли сапфіри. До самого

вершечку веж із слонової кості здіймалися величні сходи — тисячі мармурових, з прожилками, приступок чарівного опалового кольору. Тут і там — прекрасні голубі озера; над ними пурхають веселі пташки, а в тихих глибинах сновигають прудкі срібні та золоті рибки.

Вони пішли вулицями міста, і він сотворив для неї троянди — білу, жовту та червону, а також цілі сади дивовижних квітучих кущів. Поміж двох будинків, увінчаних маківками зі шпилем, сотворив широке плесо; пустив туди прегарну гондолу з пурпуровим балдахіном й позаставляв всіма наїдками та напоями, які тільки міг пригадати.

Вони випливли на велику воду. їх обвівав лагідний вітерець,— його сотворив теж він.

— І все — несправжнє,— нагадав він за хвилину.

— Ні, ні,— всміхнулася вона. — Ти ж можеш поторкати тут геть усе. Те все — справжнє.

— А воно збережеться, коли я вмру?

— Мені це байдуже! А до того ж, якщо ти можеш усе те створити, то можеш, певно, і лікувати будь-яку хворобу. Ану якщо ти здатний лікувати навіть старість та смерть? — Вона зірвала китицю квітів з гілки, яку вони минали пливучи, і вдихнула пахощі. — Ти у змозі врятувати все це від в'янення та вмирання. А може, ти здатний зробити те саме й для мене! То чого ж бідкатись?

— А тобі не хочеться взагалі втекти звідси? — спитав він, пихнувши сигаретою, яку щойно створив. — Ти не хотіла б знайти нову планету, не займану війною? Хочеш, стартуймо прямо зараз?

— Зараз? Тобто... Ні, може, трохи згодом. Зараз я не хочу навіть підходити до тої ракети. Вона мені знову нагадає про війну.

Вони пливли далі.

— Ти переконався вже, що я — справжня? — спитала вона.

— Якщо зовсім чесно, то ні,— відповів він. — Але я дуже, дуже хочу повірити...

— Тоді слухай мене,— мовила вона, прихилившись до нього. — Я — справжня. — І обвила руками його шию. — Я завжди була справжня. І завжди буду. Яких тобі ще треба доказів? Правду люди кажуть: якщо хочеш пізнати смак пудингу — скуштуй його... Повір, я знаю, що я справжня. Ти теж мусиш це знати. Чого ж іще питати?

Він дивився на неї довгим поглядом, відчуваючи в себе на шиї її теплі руки, прислухаючись до її дихання, весь оповитий пахощами її шкіри, її волосся — ось вона дивовижна сутність живої істоти...

— Я вірю тобі,— повільно, проказав він. — Я кохаю тебе. Як... як твоє ім'я?

— Джоун,— не відразу сказала вона.

— Дивно,— озвався він. — Я завжди мріяв про дівчину на ім'я Джоун. А прізвище?

Вона поцілувала його.

Над головою в них ширяли ластівки, які він сотворив,— його ластівки, у воді сновигали туди й сюди його рибки. А на всі боки простерлося, сягаючи аж до випалених гір, його місто — величне й прекрасне.

— Ти не сказала мені свого прізвища,— нагадав він.

— А, ну так... Для жінки дівоче прізвище не має ніякого значення — вона завжди бере прізвище чоловіка.

— Ти просто викручуєшся!

— А ти як думав? — засміялась вона.